

LA MORT I EL DOL: EN PARLEM A L'ESCOLA?

MARIA SALTÓ ECHEVARRIA
Mestra d'Educació Primària
mariasaltoechevarria@gmail.com

RESUM

La mort i el dol són dos tabús dins de la nostra societat. Costa molt saber quines paraules cal dir, com cal intervenir i comprendre quins sentiments i reaccions apareixeran al llarg del procés de dol. Però com actuem quan es tracta d'un infant? Davant d'aquesta situació, els adults apostem per amagar informació, actuar com si res hagués canviat i, en molts casos, obviar els sentiments que viuen els infants. I en tot això, quin paper hi ha de tenir l'escola? És per això que es planteja una recerca basada a saber si l'escola és un espai adient, a analitzar com els mestres tracten la mort i el dol a l'escola i a saber quins coneixements i estratègies tenen per tal de treballar-los.

La investigació ha seguit tres línies: una recerca teòrica sobre la mort i el dol en infants d'entre sis i vuit anys, unes entrevistes a una psicòloga i a dos mestres d'escoles tarragonines, i un qüestionari respost per un total de 91 mestres d'escoles públiques i concertades de la ciutat de Tarragona. Els resultats obtinguts mostren la manca de formació envers el tema i la

necessitat de treballar la mort i el dol a l'escola en edats primerenques i de comptar amb els recursos didàctics per intervenir davant d'una situació de mort o dol a l'aula. És per això que s'ha pogut desenvolupar un recull de propostes didàctiques per tal d'utilitzar-les i adaptar-les, si cal, en qualsevol etapa educativa.

PARAULES CLAU: mort; dol; escola; educació primària

ABSTRACT

Death and grief are two taboo concepts in our society. At such times, it is difficult to know what to say, how to behave and how to understand our feelings and reactions while grieving. But how we do act when the dead person is a child? In this situation, adults tend to conceal the information, to act like nothing has changed and often forget about feelings that other children can have. What role should the school play in this issue? To answer these questions, we began research based on three main axes. The first one is to determine if schools are an appropriate place, the second one is to study how teachers tackle the issue of death in the classroom, and the last one is to find out what strategies and knowledge the school possesses for dealing with these issues.

The research followed three lines: the theoretical part about how death and grief affects children between six and eight years old, interviews with a psychologist and two teachers from Tarragona, and a questionnaire answered by a total of ninety-one teachers from state and subsidized schools in Tarragona city.

The outcome shows a lack of knowledge about the issue, the need to work on the theme of death and grief at school at early ages and to use learning resources in order to deal with these issues in the classroom. For this reason, a collection of didactic approaches was developed that can be adapted for use at any educational stage.

KEYWORDS: Death; Grief; School; Primary Education

1. Introducció

La mort és una etapa més de la vida. Tots els éssers humans ens ha tocat o ens tocarà en algun moment viure una situació de mort o de dol. És cert que la mort i el dol són dos conceptes que suposen un seguit de sentiments i emocions negatius, però hem d'estar preparats per afrontar-los, ja que en el moment que una persona neix l'única certesa existent és que morirà (Cartay, 2002). Dit així pot semblar dur, però el cicle de la vida no s'atura i cal entendre la mort com una part més de la nostra existència.

Si la situació ja és difícil entre les persones adultes, la dificultat és major quan cal parlar-ne amb infants. Ocultem, enganyem, callem, temem o donem unes respostes o explicacions errònies sobre el que succeeix o comporta quan una persona mor. Volem protegir els infants i no ens adonem que donant-los explicacions irrealistes o amagant-los informació no els estem cuidant més. No parlem de la mort amb infants: ho evitem o ignorem parlar-ne (Cid, 2011). En una societat en la qual cada cop té molt més valor la part emocional, la mort ha de formar part d'aquest aprenentatge d'emocions i sentiments.

I en aquest aprenentatge entra en joc un dels espais que podria permetre un treball i una preparació per afrontar aquesta situació: l'escola. Així s'origina la investigació: en primer lloc, es desenvolupa una cerca teòrica amb la qual es puguin analitzar els diferents punts de vista dels experts sobre com és la mort i el dol en infants d'entre sis i vuit anys. Gràcies als diversos referents, s'ha realitzat una part pràctica on han participat mestres d'educació primària. A través d'entrevistes i qüestionaris, s'ha pogut conèixer quina és la realitat de l'escola davant d'aquesta situació i amb quina formació i quin coneixement compten els mestres participants. I en segon lloc, unint teoria i pràctica, es desenvolupa una proposta didàctica amb diversos recursos i estratègies que s'adrecen al cicle inicial per tal de treballar la mort i el dol a l'aula, i que es poden adaptar als cursos inferiors o als superiors.

2. La mort i el dol en els infants: recerca teòrica

Com entenen la mort els infants que tenen entre sis i vuit anys?

La societat vol obviar l'existència de la mort, tot i comptar amb la certesa que un dia arribarà. Quan una persona mor, arriben tot un seguit de canvis, rutines, sentiments, emocions... I els infants això ho perceben i ho noten (Díaz, 2004). Cal tenir present que els infants perceben la mort i hi reaccionen de formes molt diferents. Sempre hem de tenir molt present l'edat de l'infant i el seu nivell cognitiu i de maduració, ja que no serà igual en un nadó de sis mesos que en un infant de nou anys (Esquerda i Agustí, 2010).

Tal com expliquen Montse Esquerda i Anna Maria Agustí (2010), els infants d'entre sis i vuit anys comencen a diferenciar la fantasia de la realitat. Un dels elements més destacats d'aquesta etapa és l'aparició del sentiment de culpa. A més, comencen a comprendre que és una situació definitiva, a tenir por de la pròpia mort, a entendre els canvis que suposa quan algú mort i, finalment, a tenir nous sentiments negatius: tristesa, ràbia, frustració o nostàlgia.

Segons Díaz (2002), també és important conèixer les reaccions que hem de vigilar i que hem d'analitzar per intervenir tan aviat com puguem. Les reaccions que solen aparèixer són:

- *Nous sentiments*: tristesa, ansietat, culpabilitat i ràbia. Poden no aparèixer en el mateix moment que se'ls comunica la notícia.
- *Trastorns de conducta*: agressivitat, desobediència, impulsivitat, faltes de respecte i insults. Aquestes conductes van desapareixent amb el pas del temps.
- *Problemes escolars*: abaixament del rendiment acadèmic, problemes de memòria i manca de concentració i atenció.
- *Excés de responsabilització*: assumir rols o papers que no els pertoqueu. Cal estar molt atentes i atents a aquestes conductes.

Il·lustradora: Alina Ballester

Què és el dol i per quines fases passa?

Tal com defineixen Esquerda i Agustí (2010), el dol és un procés format per un conjunt de respostes davant la pèrdua, mancança o trencament de vincles afectius que es produeixen al llarg del temps. El dol no inclou únicament la part emocional de pèrdua d'una persona, sinó també elements socials o familiars, físics o psicològics; mascotes; objectes externs; pèrdues lligades al desenvolupament o pèrdues relacionades amb objectius, ideals o il·lusions. També, per entendre bé el concepte dol, hem de tenir clars diversos punts: el dol és un procés normal i dinàmic. També és un procés marcat pel reconeixement social, íntim i, per acabar, privat però a la vegada social (Cid, 2011).

Sigui en adults o infants, el dol presenta tot un seguit de conductes o reaccions que cal tenir presents i conèixer molt bé. Les conductes que solen aparèixer són:

- *Reaccions fisiològiques*: falta d'aire, buit a l'estómac, mal de cap, debilitat...
- *Reaccions conductuals*: trastorns del son i alimentaris, plors, aïllament social...
- *Reaccions afectives*: tristesa, ira, culpa i retrets, ansietat, soledat i abandonament...
- *Reaccions cognitives*: confusió, dificultats de concentració, distorsions...

D'altra banda, també cal conèixer els diversos tipus de dols. Immaculada Díaz (2004) i William Worden (2002) presenten tres grans grups en els quals classifiquen el dol. Aquest esquema en recull els diversos tipus:

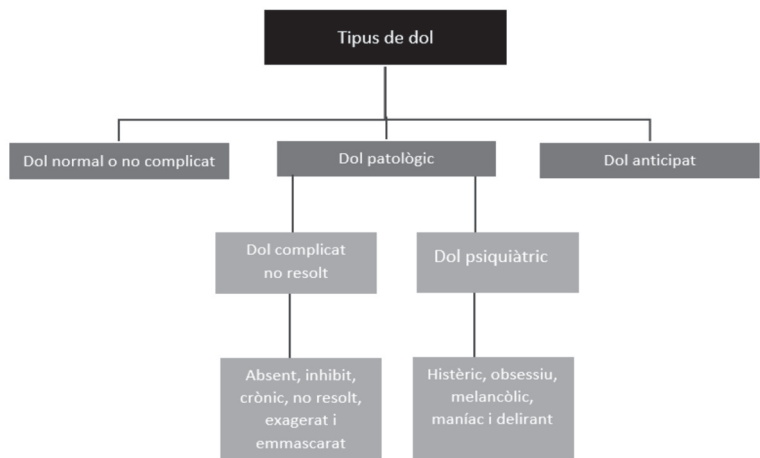

Figura 1: Tipus de dol segons Immaculada Díaz (2004) i William Warden (2002)

A més, el procés de dol presenta diverses etapes en les quals la persona experimenta diferents emocions i sentiments. Les fases més reconegudes són les que proposa la psicòloga Elisabeth Kübler-Ross (2010), tot i que també n'han proposat John Bowlby, William Worden, Freud o Lindemann. Tot seguit apuntem les característiques de les de Kübler-Ross.

Negació: La persona no accepta la pèrdua. Es queda paralitzada i sense poder reaccionar.

Ira: Quan comença a entendre la nova realitat, s'enrabia completament.

Negociació: Busca explicacions als fets i negocia amb el dolor recuperar la seva vida.

Depressió: La tristesa i el dolor l'ocupen. Perd vitalitat i ganes de seguir.

Acceptació: Assumeix la nova realitat i aprèn a viure-hi.

Figura 2: Fases del dol segons Elisabeth Kübler-Ross (2010)

Com és el dol en els infants que tenen entre sis i vuit anys?

Esquerda i Agustí (2010) exposen que els infants es troben en un moment evolutiu en el qual comprenen la mort tal com els adults la coneixem: irreversible, definitiva i fi de les funcions vitals. Per a Díaz (2004), en el seu procés de dol, els infants que tenen entre sis i vuit anys comencen a fer-se preguntes i a reflexionar sobre la vida, ja que estan desenvolupant un pensament més madur i més objectiu. Quan ocorre una situació de mort, l'infant es comença a preguntar moltíssimes coses sobre la pèrdua viscuda i també sobre la possibilitat que altres persones que ell estima i aprecia morin.

Cal ser molt conscient que els infants també viuen un procés de dol i que les reaccions i manifestacions poden ser molt diverses. Els adults els hem d'acompanyar en aquesta gestió emocional, hem de permetre que s'expressin i els hem de guiar en la gestió dels sentiments i emocions. Hem de ser molt curosos amb el vocabulari, no els hem d'acaparar i els hem d'oferir suport i ajuda per comprendre la situació. Tal com descriuen Esquerda i Agustí (2004), els infants tindran conductes agressives, por, angonya; mostraran vulnerabilitat, alegria o indiferència. Com a mestres i persones, no els hem de jutjar les accions i els comportaments, ja que estan patint una situació inusual davant de la qual no sabem mai com reaccionar.

A més, hem de poder identificar les conductes disruptives que indiquin que un infant es troba en dificultats de desenvolupar el procés de dol. Els signes són:

- *Moviments lents.* Un infant inhibit es mou de manera lenta o no es mou; això és indicació de bloqueig emocional.
- *Poques ganes de jugar.* Si es perllonguen les poques ganes de jugar, cal estar bastant alerta.

Il·lustradora: Alina Ballester

- *Pèrdua de vitalitat.* Si l'expressió facial i les conductes són apagades, l'infant no està realitzant un bon procés de dol.
- *Manca de relació.* Si un infant no es relaciona, ens indica que hi ha alguna complicació.
- *Maduració massa ràpida.* Té un actitud pròpia d'un adult deixa de ser un infant.
- *Excessiu bon humor.* L'infant es mostra feliç o no mostra interès pels fets succeïts.

3. Desenvolupament pràctic realitzat

L'objectiu general d'aquesta investigació és analitzar com els mestres aborden el tractament del dol i la mort a l'escola, quins coneixements tenen i quines estratègies/recursos coneixen o apliquen quan es presenta una situació d'aquest tipus a l'aula. Per tal de conèixer com tracten la mort i el dol les escoles, es van emprar dos instruments de recollida de dades: l'entrevista i el qüestionari.

Pel que fa a l'entrevista, se'n van fer tres:

- Una entrevista a una psicòloga
- Una entrevista a un mestre d'una escola concertada de Tarragona
- Una entrevista a una mestra d'una escola pública de Tarragona

Les tres entrevistes tenien sis preguntes. En l'entrevista a la psicòloga, les preguntes es dirigien al camp psicològic. Les entrevistes als dos mestres d'educació primària estaven enfocades a l'educació i a la intervenció en casos de mort i dol viscuts a l'aula.

Referent al qüestionari, estava dirigit als mestres d'educació primària de la ciutat de Tarragona. Es va enviar a 36 escoles del municipi. Els centres eren públics, concertats, privats i d'educació especial. El qüestionari va ser elaborat amb l'eina formularis de Google i contenia onze preguntes dividides en dos blocs principals:

- Cinc preguntes sobre els conceptes de mort i dol.
- Sis preguntes sobre el paper de l'escola i dels mestres en el tractament de la mort i el dol.

4. Resultats obtinguts

Amb relació a les dues entrevistes a mestres, ambdós exposen idees molt semblants. Creuen que cal parlar de mort i del dol a l'escola. A més, tots dos comparteixen que no compten amb la formació suficient. També consideren que s'hi tanca la porta o que no se'n parla prou. A més, exposen casos en els quals els ha tocat gestionar la situació com han pogut, utilitzant el sentit comú i l'empatia. Per acabar, tots dos són partidaris de fer un treball preventiu per tal de permetre als infants gestionar-ho.

L'entrevista amb la psicòloga permet afirmar que la mort és un tema tabú per a la societat, i argumenta que els infants també passen un procés de dol i entenen el concepte de mort en funció de la seva edat. La psicòloga també aposta per parlar i apropar la mort a l'escola, ja que creu que és un bon espai que permet treballar aquest tema de maneres molt diferents.

Referent al qüestionari, es van recollir un total de 91 respostes. Hi van participar 67 mestres d'escoles públiques, 24 d'escoles concertades i cap de la privada. Tot seguit anotem les respostes més destacades pels mestres participants i s'inclou l'ampliació de les respostes a la taula de més avall.

- Manca formació sobre la mort i el dol.
- Es té poc coneixement sobre els recursos i les estratègies per abordar-los.
- La mort i el dol són un tema tabú dins de la nostra societat.
- És beneficiós parlar-ne i treballar aquest tema a l'escola.
- Cal començar a treballar aquest tema a l'educació infantil.
- Al llarg de la vida professional es viuen situacions d'aquest tipus i els ha costat gestionar-ho.
- Tenen dificultats per identificar les reaccions o conductes que poden presentar els infants davant la mort o el dol.
- Els recursos més utilitzats són els contes i les reflexions (a través dels valors o de la religió).

PREGUNTES DE CONTEXTUALITZACIÓ						
Sexe	Home			Dona		
	14 % (13)			85 % (77)		
Anys exercint	Menys de 5	Entre 5 i 10	Entre 10 i 15	Entre 15 i 20	Entre 20 i 25	Més de 25
	14 % (13)	10 % (9)	24 % (22)	10 % (9)	13 % (12)	29 % (26)
Tipus d'escola	Escola pública		Escola concertada		Escola privada	
	74 % (67)		26 % (24)		0 % (0)	
Formació realitzada sobre la mort i el dol	Cap tipus de formació		Oferta pel centre educatiu		Realitzada per iniciativa pròpia	
	84 % (76)		3 % (3)		13 % (12)	
PREGUNTES SOBRE LA MORT I EL DOL						
La mort és un tema tabú a la nostra societat?	Gens d'acord 1	Poc d'acord 2		Bastant d'acord 3		Totalment d'acord 4
	7 % (6)	31 % (28)		45 % (41)		18 % (16)
Consideres que parlar de la mort amb infants els provoca una situació angoixant?	Gens d'acord 1	Poc d'acord 2		Bastant d'acord 3		Totalment d'acord 4
	19 % (17)	45 % (41)		31 % (28)		5 % (5)
Quines evidències o reaccions creus que podrien aparèixer en parlar de la mort amb els infants?	Reaccions físiques	Reaccions afectives		Reaccions conductuals		Reaccions cognitives
	18 % (16)	100 % (91)		37 % (24)		19 % (17)
A quina etapa escolar creus que es podria començar a parlar de la mort a l'escola?	Educació Infantil	Primària: CI	Primària: CM	Primària: CS	ESO	
	63 % (57)	35 % (32)	20 % (18)	18 % (16)	10 % (9)	
Creus que els adults transmetem la por a la mort als infants?	Gens d'acord 1	Poc d'acord 2		Bastant d'acord 3		Totalment d'acord 4
	4 % (4)	14 % (13)		42 % (38)		40 % (36)

PREGUNTES SOBRE LA MORT I EL DOL A L'AULA							
Com a mestre/a t'has trobat mai en una situació en la qual un infant se li hagi mort un membre de la família i/o de la comunitat educativa?	Sí				No		
	79 % (72)				21 % (19)		
En cas afirmatiu, descriu la situació de la pregunta anterior.	Respostes obertes						
	Avis i àvies (32 respostes) Pare o mare degut a una malaltia, accident o mort sobtada (26 respostes) Germà o germana (3 respostes) Mestre o mestra de l'escola (2 respostes) Mascotes (2 respostes) Company/a de classe o escola (5 respostes) Familiars menys directes (3 respostes)						
Com has afrontat la situació quan un infant s'ha trobat en un procés de dol?	Literatura	Música	Arts plàstiques	Arts visuals	Ciències	Valors	Altres
	65 % (59)	21 % (19)	25 % (23)	26 % (24)	23 % (21)	43 % (39)	23 % (21)
Si a la pregunta anterior has escollit l'opció "altres", a continuació pots descriure quines estratègies has emprat.	Respostes obertes						
	Ajuda d'especialistes (EAP, psicòlegs o psicopedagogs) (3 respostes) Parlar amb naturalitat i normalitat amb l'infant (17 respostes)						
Alguna vegada has parlat de la mort amb l'alumnat ?	Sí				No		
	81 % (74)				19 % (17)		
En cas afirmatiu, justifica'n la resposta.	Respostes obertes						
	Situacions i casos concrets (25 respostes) Curiositat dels infants (17 respostes) Cicle de la vida (10 respostes) En un conte, una cançó, una pintura... (6 respostes) Religió o valors (3 respostes)						
Creus que l'escola és un espai adient per parlar de la mort?	Sí				No		
	92 % (84)				8 % (7)		
Consideres que comptes amb la formació suficient i adient per treballar aquest aspecte?	Sí				No		
	14 % (13)				86 % (78)		

En el cas de viure una situació de dol dins de l'aula, creus que comp-tes amb les estratègies suficients per a fron-tar-la?	Sí	No
	25 % (23)	75 % (68)
En cas afirmatiu, des-criu quines estratègies serien.	Respostes obertes	
	Suport a l'infant (12 respostes)	
	Utilitzant recursos (art, música, pel·lícules) (4 respostes)	
	Protocols del Departament (1 resposta)	
	Suport de psicòlegs (1 resposta)	

Taula 1: Recull de les respostes obtingudes a través del qüestionari. Font pròpia

5. Recursos didàctics per treballar la mort i el dol a l'escola

Tal com defensen Herrero i Poch (2003) i també Miret (2016), l'escola ha de ser un espai on es treballi i s'apregui sobre la mort. Els mestres hem d'estar preparats per a fer-ho, comptant amb la formació i els recursos suficients per poder-hi intervenir. Tot seguit, podeu trobar una gran varietat de recursos i estratègies didàctiques dirigides al primer cicle d'educació primària. Aquest recull es realitza gràcies a les respostes recollides a través dels qüestionaris i les entrevistes. Ofereix un ventall de propostes per utilitzar a les aules. Cal dir que es poden modificar i adaptar per a qualsevol altre cicle o etapa educativa. La idea principal és comptar amb una varietat d'activitats i propostes diverses i variades que permetin treballar la mort i el dol des de diverses àrees i punts de vista. Les activitats són diverses: contes, dinàmiques, cançons, pel·lícules... En el cas de la literatura i la cinematografia, es troben altres recursos més adequats a edats més primerenques o superiors. Les activitats es poden modificar per tal d'adaptar-les a qualsevol etapa.

Recull de propostes didàctiques dirigides al cicle inicial

Literatura

LLIBRES EN CATALÀ		LLIBRES EN CASTELLÀ	
<i>Adéu, Flap</i>	Autors: Diversos Editorial: Abacus, Col·lecció Els Contes d'en Nic i la Noa Any de publicació: - Edat recomanada: A partir de 4 anys	<i>¿Cómo es posible?! La historia de Elvis</i>	Autora: Peter Schössow Editorial: Lóguez Any de publicació: 2006 Edat recomanada: A partir de 6 anys
<i>El meu avi i jo</i>	Autores: Elisa Ramón i Rosa Osuna Editorial: Kalandraka Any de publicació: 2003 Edat recomanada: A partir de 6 anys	<i>Como todo lo que nace</i>	Autora: Elisabeth Brami Editorial: Kokinos Any de publicació: 2000 Edat recomanada: A partir de 2 anys
<i>Història de la resurrecció del papagai</i>	Autors: Eduardo Galeano i Antonio Santos Editorial: Libros del Zorro Rojo Any de publicació: 2008 Edat recomanada: A partir de 6 anys	<i>Cuerpo de nube</i>	Autores: Ana A. De Eulate i Mónica Carretero Editorial: Cuento de Luz Any de publicació: 2010 Edat recomanada: A partir de 4 anys
<i>La carícia de la papallona</i>	Autor: Christian Voltz Editorial: Kalandraka Any de publicació: 2008 Edat recomanada: A partir de 6 anys	<i>¿De qué color es tu recuerdo?</i>	Autor: Paco Ortega Editorial: Autopublicat Any de publicació: 2018 Edat recomanada: A partir de 6 anys
<i>La Carla ara és la nostra estrella</i>	Autors: Diversos Editorial: Pagès Editors Any de publicació: 2013 Edat recomanada: A partir de 6 anys	<i>Nana vieja</i>	Autors: Margaret Wild i Ron Brooks Editorial: Ekaré Any de publicació: 2000 Edat recomanada: A partir de 6 anys

<i>La Júlia té un estel</i>	Autors: Eduard José i Valentí Gubianas Editorial: La Galera Any de publicació: 2006 Edat recomanada: A partir de 6 anys	<i>¿Qué viene después del mil?</i>	Autora: Anette Bley Editorial: Takatuka Any de publicació: 2009 Edat recomanada: A partir de 6 anys
<i>L'Edu, el petit llop</i>	Autor: Grégoire Solotareff Editorial: Corimbo Any de publicació: 2014 Edat recomanada: A partir de 6 anys	<i>Regaliz</i>	Autora: Sylvia van Ommen Editorial: Kókinos Any de publicació: 2005 Edat recomanada: A partir de 6 anys
<i>No és fàcil, petit esquiol!</i>	Autors/es: Armin Beuscher i Cornelia Haas Editorial: Joventut Any de publicació: 2004 Edat recomanada: A partir de 6 anys	<i>Siempre</i>	Autores: Ana Galán i Marta Sedano Editorial: Bruño Any de publicació: 2017 Edat recomanada: A partir de 5 anys
<i>On és el iaio?</i>	Autores: Mar Cortina i Amparo Peguero Editorial: Tàndem Edicions Any de publicació: 2001 Edat recomanada: A partir de 6 anys	<i>Soy la muerte</i>	Autores: Elisabeth Helland i Marine Schneider Editorial: Barbara Fiore Any de publicació: 2017 Edat recomanada: A partir de 6 anys
<i>T'estimaré sempre, petitó</i>	Autora: Debi Gliori Editorial: Timun Mas Any de publicació: 2005 Edat recomanada: A partir de 2 anys	<i>Yo siempre te querré</i>	Autor: Hans Wilhelm Editorial: Joventut Any de publicació: 1989 Edat recomanada: A partir de 5 anys

Taula 2: Recull de contes en català i en castellà per treballar el dol a l'aula. Font pròpia

Els contes sempre són un excel·lent recurs per treballar qualsevol situació. Podem fer lectura compartida, tertúlies dialògiques o fer una ronda de preguntes sobre els contes. És un dels recursos més emprats per treballar la mort i el dol a l'aula.

Música

Angels – Robbie Williams

Camins – Sopa de Cabra

Casa en venda – Els Amics de les Arts

El ciclo sin fin – Táta Vega

Em diràs adéu – Judit Neddermann

En cambio no – Laura Pausini

En qué estrella estará – Nena

Daconte

Everglow – Coldplay

42 – Coldplay

Historia de un sueño – La Oreja de Van Gogh

La cançó del soldadet – Manel

La mort em ve a buscar – Els Pets

Last trip to the station – Hachiko

Les coses senzilles – Txarango

Les nits no moren mai – Doctor Prats

Luz y sombra – Amaia

1979 – Joan Dausà

My way – Frank Sinatra

Qué bonita la vida – Dani Martín

Que tinguem sort – Lluís Llach

Recuérdame – Carlos Rivera

Si ens veiessim – Joan Dausà

Sin despedir – Carla Morrison

The show must go on – Queen

Tanca els ulls – Txarango

Tears in heaven – Eric Clapton

La música és una eina que permet expressar els nostres sentiments. Amb les diferents músiques podem fer: expressió corporal, relaxació, assembla de sentiments, creació de noves lletres. Fins i tot podem pensar i buscar les cançons que ens posen tristos.

Cinematografia (pel·lícules i curtmetratges)

Coco	Direcció: Lee Unkrich i Adrian Molina Productora: Pixar Animation Studios / Walt Disney Pictures Durada: 105 minuts Any: 2017	La Dama y la muerte	Direcció: Javier Recio Productora: Kandor Moon Durada: 8 minuts Any: 2009
El libro de la vida	Direcció: Jorge R. Gutiérrez Productora: 20th Century Fox, Reel FX Creative Studios, Chatrone Durada: 95 minuts Any: 2014	The Life of Death	Direcció: Marsha Onderstijn Productora: Academy of Art and Design St. Joost Durada: 5 minuts Any: 2012
El rey león	Direcció: Rob Minkoff i Rogers Allers Productora: Walt Disney Animation Studios Durada: 88 minuts Any: 1994	Para siempre (adaptació del llibre)	Direcció: Camino García Productora: - Durada: 7 minuts i 52 segons Any: 2018
Història d'una gavi- na i del gat que li va ensenyar a volar	Direcció: Enzo D'Alò Productora: Lanterna Magica Durada: 76 minuts Any: 2000	Up	Direcció: Pete Docter, Bob Peterson Productora: Pixar Animation Studios / Walt Disney Pictures Durada: 96 minuts Any: 2009

Taula 3: Recull de pel·lícules i curtmetratges per treballar el dol a l'aula. Font pròpia

Les pel·lícules i curtmetratges també són un bon recurs, ja que els infants hi estan bastant acostumats. És important adaptar la pel·lícula a l'edat dels infants. Les activitats que podem fer a través d'aquests recursos són: cinefòrum, joc de rol (*role-playing*), anàlisi de sentiments dels personatges i canvis d'accions de les pel·lícules.

Activitats diverses

- *Pluja d'idees (brainstorming)*: Què sabem sobre la mort? Explorem coneixements previs dels infants sobre la mort i el dol. S'enganxaran, amb un paper adhesiu, en un paper blanc gran per tal que tots n'escriguin alguna cosa.
- *Cinefòrum*: La meva noia: Visualitzem la pel·lícula *La meva noia* i responem diverses preguntes amb la tècnica "llapis al centre".
 - Títol original: *My girl*
 - Direcció: Howard Zieff
 - Productora: Imagine Entertainment
 - Durada: 102 minuts
 - Any: 1991
- *Maleït mosquit, bonic gosset*: Reflexionem sobre si totes les vides valen el mateix o no. Podem fer un debat a l'aula.
- *Una pedra i un cuc*: Diferenciem i analitzem la diferència entre un ésser viu i un d'inert. Cal anar omplint un quadern de seguiment diari.
- *Què vol dir ser viu?*: Identifiquem les accions que es fan quan s'és viu i quan no. Podem deixar que els infants es plantegin preguntes sobre les accions o característiques de la vida i la mort.
- *Mirem quadres*: A través de l'art i amb la tècnica "full giratori", podem identificar el significat dels quadres relacionats amb la mort. Posteriorment, ens podem plantejar preguntes sobre com l'art permet expressar sentiments i emocions, ja siguin positius o negatius.
- *Represento la mort*: Expressió lliure. Cada infant podrà representar la mort utilitzant qualsevol tipus d'art (pintura, música, escultura...).
- *Assemblea: El cavaller de Milany*: Escoltem aquesta llegenda i per parelles resolem les diverses qüestions que s'hi plantegen.
- *Carta a la meva por*: Cada infant escriurà a una por que tingui. Li explicarà com se sent i com creu que pot superar-la.
- *Fil de records*: Cadena de records. Cada infant plasmarà un record i, si ho desitja, el compartirà amb la resta de companys. Finalment es penjaran tots en un fil i quedarà a l'aula visible per a tothom.

- *Com em sento amb aquesta música?:* En un espai amb màrfegues s'estiraran i es relaxaran. S'aniran posant músiques diverses (més alegres, tristes, de por...) i hauran d'anar pensant quins sentiments tenen.
- *Analitzem notícies:* Cada grup comptarà amb una notícia sobre morts (refugiats, violència masclista, accident, contaminació...). N'hauran d'explicar el contingut i fer un petit debat a partir de les diverses notícies.

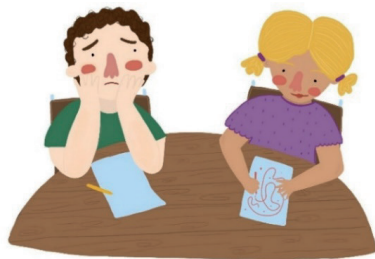
Aquestes dotze activitats són plantejades per treballar de manera més directa la mort i el dol al cicle inicial. La reflexió, la llibertat d'expressió i la gestió emocional són els eixos principals de les activitats proposades. A través d'històries i de situacions reals i d'exploració, intentem que els infants compreguin millor la mort i també que es preparin emocionalment quan hagin de viure una situació d'aquest tipus.

6. Conclusions extretes

Per acabar és important tornar a remarcar la importància de tractar la mort i el dol a les aules: sense mentides ni complexos, amb naturalitat i afecte. Els mestres no tan sols eduquem; hem de tenir molt clar que acompanyem els nostres infants en moments molt importants i decisius per a les seves vides. Quan un dels nostres infants pateixi una situació d'aquest tipus, hem d'estar preparats per intervenir tan bé com puguem, comptant amb el suport de la família, de la resta de mestres i dels companys de l'infant.

Sabem que aquest és un tema molt delicat i complicat de parlar, i que les famílies, l'escola i els mestres no estem prou preparats per poder-hi intervenir. Però hem de canviar de mentalitat i començar a treballar aquest aspecte dins de les aules, ja que ens permetrà fer-ne una bona gestió emocional i alhora fer un aprenentatge sobre la mort. Les conseqüències de no parlar-ne o d'amagar-los repercuteix en els infants: manca d'autoconeixement, poca gestió de les pròpies emocions, bloquejos emocionals, poca comprensió de la realitat i poca comprensió dels sentiments dels altres.

Cal que les escoles ho comencin a treballar i desenvolupin protocols d'actuació i d'intervenció en cas de mort i dol, i, a més a més, ofereixin formació al personal. Hem de saber com hi hem d'actuar i intervenir, perquè normalment en situacions difícils la capacitat de reacció o d'intervenció és lenta o feixuga. En definitiva, som nosaltres que ens hem d'alliberar d'aquests tabús i d'aquestes idees preconcebudes per enfocar la mort i el dol de manera diferent, i poder-hi intervenir de la millor manera possible. Parlem-ne a l'escola.

Il·lustradora: Alina Ballester

Bibliografia

- CARTAY, R. (2002). "La muerte. Fermentum". *Revista Venezolana de Sociología y Antropología*, 12 (34), p. 447-470. ISSN: 0798-3069. Extret de: <<https://www.redalyc.org/pdf/705/70522657006.pdf>> .
- CID, L. (2011). *Explicame qué ha pasado. Guía para ayudar a los adultos a hablar de la muerte y el duelo con los niños*. Fundación Mario Losantos del Campo. Extret de: <[http://www.psie.cop.es/uploads/GuiaDueloFMLC\[1\].pdf](http://www.psie.cop.es/uploads/GuiaDueloFMLC[1].pdf)>.
- DÍAZ, I. (2004). *I ara, on és? Com ajudar els nens i els adolescents a entendre la mort*. Viena Edicions. (Oxigen; 4)
- ESQUERDA, M.; AGUSTÍ, A. (2010). *El nen i la mort. Acompanyar els infants i els adolescents en la pèrdua d'una persona estimada*. Pagès Editors.
- HERRERO, O.; POCH, C. (2003). *La muerte y el duelo en el contexto educativo. Reflexiones, testimonios y actividades*. Paidós.
- KÜBLER-ROSS E. (2010). *Sobre el dol i el dolor. A la recerca del significat del dolor a través de les cinc fases de la pèrdua*. Edicions 62.
- MIRET, A. (2016). *El centre educatiu de dol. Guia per afrontar la mort, el dol i les pèrdues en els centres educatius*. Tarannà Edicions.
- WORDEN, W. (2002). *El tratamiento del duelo: Asesoramiento psicológico y terapia*. Paidós Ibérica, p. 29-54.